

УДК: 911.5

Старинчук Я.В., студентка спеціальності 101 “Екологія”, ступеня вищої освіти “Магістр” КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

Науковий керівник: **Мудрак Г.В.** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища Вінницького національного аграрного університету.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

В статті розглянуто проблеми оптимізації співвідношення земельних угідь з метою досягнення екологічної рівноваги та забезпечення продовольчої безпеки держави. Проаналізовано науково-методичні підходи до оптимізації земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельні ресурси, оптимізація, землекористування, екологічна рівновага, продовольче забезпечення, ефективність.

The article considers the problems of optimizing the value of land in order to achieve ecological balance and ensuring food security. It is analyzed the scientifically-methodical approaches to the optimization of agricultural land.

Keywords: land resources, optimization, land use, ecological balance, food security, efficiency.

Постановка проблеми. На рубежі століть в Україні відбулася зміна концептуальних підходів до розвитку заповідної справи у контексті новітньої Міжнародної стратегії сталого чи збалансованого розвитку та всеєвропейської стратегії збереження ландшафтного і біотичного різноманіття. Серед зарубіжних і вітчизняних вчених, що займаються проблемами природоохоронного ландшафтознавства, вже сформувалася думка про безперспективність поелементного збереження компонентів ландшафтів, оскільки кожен з них не може існувати поза будь-яким іншим компонентом земної природи та їхньою структурнофункціональною цілісністю – ландшафтом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна мережа (екомережа) являє собою єдину територіальну систему природних угідь, які представлені екологічними ядрами, екологічними коридорами, буферними та відновлюваними територіями [13]. Серед вітчизняних учених питання просторових зв'язків між біотичними елементами геосистеми досліджував Д. М. Гродзинський, який розвивав ідею формування біоцентрично-мережевої ландшафтно-територіальної структури, структурними елементами якої є біоцентри, біокоридори та інтерактивні елементи, з'єднані в цілісну територіальну систему. Метою такого впорядкування території є створення оптимальної біоцентрично-мережевої ландшафтно-територіальної структури, при якій забезпечуються виживання видів, збагачення популяційної структури ландшафту, досягається необхідний рівень оптимізуючого впливу біоелементів на прилеглі угіддя [3].

З прийняттям в Україні Законів “Про екологічну мережу України” [9] та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі

України на 2000-2015 роки” [10] дослідження питань, пов’язаних з формуванням екомережі, набули більшої зацікавленості серед вітчизняних науковців. Зокрема, П.Л. Царик, досліджуючи географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем, розробив моделі оптимальної ландшафтно-екологічної організації території, в основу яких покладено принцип рівноваги, паритетного екозбалансованого розвитку господарства, зменшення екологічного ризику ландшафтних систем, та оцінив соціально-екологічне значення екомережі, її роль у покращанні еколого-географічної ситуації, досягненні просторового комфорту життєдіяльності населення, зростанні ступеня екологічності проєктованих варіантів структури землекористування [14].

Незважаючи на те, що в Україні прийнято низку нормативно-правових документів для формування екологічної мережі та проводяться наукові дослідження щодо методичного забезпечення її формування, М. Я. Ващишин відзначає недосконалість механізму правового регулювання створення екомереж. Автором проведено дослідження правових засад формування національної екологічної мережі за законодавством України і відзначено, що в Україні потрібно посилити імперативну складову інституційного механізму формування екомережі за зразком розбудови екомережі Європейського Союзу “Natura 2000” [1]. Під час формування й організації території екомережі одним із нормативно-правових актів, що регулює відносини, спрямовані на забезпечення комфортного проживання та безпеку для здоров’я людей, є Закон України “Про землеустрій” [5]. Однак М. І. Максименко у своїх дослідженнях [4] зазначає, що в законодавстві України потрібно чіткіше відобразити пріоритетність документації щодо створення національної екомережі перед містобудівною та землепорядною документацією

Формулювання цілей статті. Оскільки створення більшості природоохоронних територій в Україні не упереджується відповідним ландшафтним територіальним плануванням, обґрунтуванням меж і виділенням функціональних зон, деякі території природно-заповідного фонду не охоплюють ділянок, що є ключовими з точки зору збереженості окремих видів, популяцій, типів ландшафтів для конкретних територій. Дослідження ландшафтно-структури об’єктів природно-заповідної мережі є надзвичайно важливим, оскільки відіграє провідну роль у обґрунтуванні їхньої функціонально-зональної структури.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законодавством України проєктування екомережі передбачає розроблення регіональних і місцевих схем формування екомереж через нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об’єктів, включених до екомережі, а також узгодження цих схем із Зведеною схемою формування екомережі України, поєднання її зі Всеєвропейською схемою формування екомережі та із затвердженою проєктною документацією з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів, визначення перспективних напрямів забезпечення збереження та невиснажливого використання цінних ландшафтів та інших природних комплексів, об’єктів і територій [9].

Головними особливостями цієї стратегії є перехід від ізольовано-локального до системно-регіонального природоохоронного підходу, а також перехід від переважно резерватного його способу до поєднаного і збалансованого вирішення природоохоронних і господарських задач. Цього неможливо досягти без ландшафтного планування, здійсненого на базі ландшафтно-характеристики території, яка розкриває її морфологічну структуру, взаємозв'язок і напрямок сучасного розвитку природних комплексів, що її складають. Україна долучилась до європейських природоохоронних домовленостей прийняттям “Загальнодержавної програми формування національної екомережі на період 2000-2015 років”. Реалізація другого етапу державної програми сьогодні орієнтована на оптимізацію наявної заповідної мережі та розробку схем формування перспективних екомережі на регіональному рівні. Аналіз мережі ПЗФ наприкінці 90 років минулого століття показав, що близько 75% кількісного складу територій та об'єктів ПЗФ Тернопільської області площею до 50 га носить острівний локалізований характер і не можуть забезпечити повного збереження генетичного і ландшафтного різноманіття. Із-за надмірної розораності земель (розораність області – 61,8 %, розораність с/г угідь – 80 %, розораність ПЗФ – понад 42%), недостатньо забезпечуються умови територіальної єдності ділянок із природними ландшафтами, що ускладнює, а інколи й унеможливорює просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі. Сучасний етап розвитку заповідної справи, який розпочався з прийняттям загальнодержавної програми формування національної екомережі, характеризується істотними структурними змінами функціональної і територіальної структур. Незважаючи на високу частку природозаповідних територій у структурі земельного фонду Тернопільщини, яка значно перевищує пересічноукраїнський показник, природно-заповідний фонд області необхідно реформувати. Насамперед доцільно розширити функціональну структуру ПЗФ за рахунок: створення запроєктованих природних національних та регіональних ландшафтних парків; формування базових заказників у кожному ландшафтному районі для розширення соціально-екологічної спрямованості заповідної мережі, повноцінного збереження ландшафтного різноманіття. Малоефективними, з точки зору встановлення ефективного природоохоронного режиму, є такі категорії заповідання, як загальнозоологічні заказники, частина загальнозоологічних заказників може бути реорганізована у лісові, ландшафтні чи ботанічні заказники для ефективного збереження природного ландшафту.

Запропоновані підходи щодо реформування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду області шляхом створення базових заповідних територій орієнтовані на повноцінне збереження ландшафтного і біотичного різноманіття в межах усіх ландшафтних районів області, реформування малоефективних форм заповідання за для зменшення частки поселенських ландшафтів, присадибних сільськогосподарських угідь у структурі заповідної мережі, формування цілісної природоохоронної системи, здатної підтримувати

екологічну рівновагу, балансувати екологічні, економічні та соціальні цілі розвитку регіону.

Оскільки екомережа формується із земельних угідь, які виконують природоохоронні функції, то важливою умовою є візуалізація цих угідь на плановокартографічному матеріалі зі встановленим правовим статусом (відомості про межі, цільове призначення, угіддя земельних ділянок та обмеження у використанні земель), який повинен бути відображений у державному земельному кадастрі [8; 9].

Така інформація базується на документації із землеустрою (землевпорядній документації), що складається із затверджених в установленому порядку текстових і графічних матеріалів, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності, а також матеріалів обстеження і розвідування земель, авторського нагляду за виконанням проектів тощо [11].

Згідно з п. 4 ст. 15 Закону України «Про екологічну мережу» зведена схема формування екомережі України, регіональні та місцеві схеми формування екомережі, програми у сфері формування, збереження та використання екомережі є основою для розроблення всіх видів проектної документації під час здійснення землеустрою, розробки містобудівної документації, а також здійснення господарської та іншої діяльності [9]. Як бачимо з рисунка, важливе значення для формування та організації території екомереж має документація із землеустрою на місцевому рівні (на рівні району). У схемі землеустрою визначається перспектива використання та охорони земель, розробляються обґрунтовані пропозиції в галузі земельних відносин, організації раціонального використання та охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням потреби сільського, лісового та водного господарств, розвитку сіл, селищ, міст, територій оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо [11]. Саме цей вид документації із землеустрою має враховувати вимоги щодо проектування екомережі, особливо "... резервування територій для цих потреб, надання природоохоронного статусу, введення обмежень (обтяжень) для відновлюваних, буферних та сполучних територій для забезпечення формування екомережі як єдиної просторової системи" (ст. 14 Закону України "Про екологічну мережу") [9].

Висновки. З метою повноцінного збереження природних комплексів і створення належних умов для відновлення їх біологічних компонентів було б доречним заказники площею понад 500 га (перспективні ключові території) перевести у категорію ландшафтних з метою збереження всього природного комплексу, а не тільки його окремих компонентів. У тих районах, де відсутні яскраво виражені природні ядра, виникає необхідність створення нових заповідних об'єктів. Важливим заходом щодо оптимізації заповідних територій вважаємо подальшу реалізацію у практику заповідної справи мережевого підходу.

Окремі природоохоронні території можуть об'єднуватися в мережу спільними завданнями, загальним управлінням або біофізичними зв'язками.

Мережі можуть служити для підвищення біогеографічного представництва середовищ існування та території поширення. Вони можуть також створюватися для збереження ключових взаємозв'язків, підтримки генетичного різноманіття та використання в ролі буфера антропогенізованих територій. Природоохоронна цінність мережі, як правило, є вищою від кожної окремої екологічно ізольованої ПТ. Об'єднання ПТ в мережі сприяє також розширенню потенціалу окремих ділянок, знімає конфліктні протиріччя, пом'якшує соціально-економічні обмеження, полегшує дотримання природоохоронного режиму тощо.

Список використаних джерел

1. Департамент екології та природних ресурсів. Доповідь про стан навколишнього природного середовища у Вінницькій області. Вінницька ОДА. Вінниця, 2016. 244 с.
2. Закон України “Про природно-заповідний фонд” із змінами від 23.05.2017 (16/06/1992). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
3. Мудрак О.В. Функціонально-просторовий аналіз природно-заповідного фонду Вінницької області в контексті стратегії збалансованого розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.7.
4. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Природно-заповідний фонд екологічної мережі Поділля в структурі адміністративно-територіального поділу. Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. м. Вінниця. 2009. С. 231-235.
5. Топчієв О.Г. Парадигма сталого розвитку в географії: географічні засади сталого розвитку. Україна: географічні проблеми сталого розвитку. К.: Обрії 2004. С. 51-61.
6. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація. Монографія. Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2009. 320 с.
7. Царик Л.П. Заповідне і рекреаційне природокористування як новий науковий напрям. *Рекреаційне і заповідне природокористування. Збірник наукових праць*. Тернопіль: СМП "Тайп", 2012. С. 19-29.
8. Haaren C. v. Perspektiven der Landschaftsplanung. In: Haaren, C. v. (Hrsg.): Landschaftsplanung. Stuttgart : Ulmer Verlag, 2004. S. 465-472.
9. Wende W. Sicherung der Qualität von Umweltverträglichkeitsstudien durch die Landschaftsplanung. In Naturschutz und Landschaftsplanung – Moderne Technologien, Methoden und Verfahrensweisen. Hrsg.: Gruehn D., Herberg A., Roesrath C. Berlin : Mensh Buch Verlag, 2000. S. 289-298. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету.
10. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.
11. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/conv>.